

אופן הגיית הקמ"ץ

לכבוד מערכת הקובץ "נזר התורה" יצ"ו,

בגליון סיון תשס"ז (עמ' ללא) התפרסם מאמרו של הרב אהרן גבאי אודות הקמ"ץ במסורת אשכנז, מאמר נפלא גדוש בדיעות חשובות. קראתיו בעיון רב, ורציתי ברשותכם להעיר כמה הערות.

ניכר מתוך מאמרו של הכותב שהוא סבור שהגיית הקמץ הממוצע היא הנכונה, ועל כן הוא טורח לשייך אליה חלקים נרחבים מתוך עם ישראל, עד כמה שאפשר. ואכן, הגיית הקמץ הממוצע היא סברא טובה שמתרצת כמה וכמה קושיות. אולם אי אפשר מחמת זה לכלול את כל ישראל בהגיית הקמץ הממוצע.

א. בעמ' לג הערה 12 כתוב שהבבלים היו הוגים גם הם את הקמץ הממוצע, והדבר מוכח מכתביהם שמחליפים פתח בקמץ וקמץ בחולם. אולם אלו הבקאים בקמץ הממוצע, וכן הכותב בעצמו, מציינים שהברתו קרובה לפתח הרבה יותר מאשר לחולם הספרדי, ואף אנוכי הקטן שמעתי הקלטה של רבי מאיר מאזוז המשמיע את ההבדל בין הקמץ הממוצע לפתח - ולא הצלחתי לשמוע הבדל כלל [כידוע, מי שאינו רגיל במבטא מסויים, קשה לו אפילו לשמוע את ההבדל, ולא מיבעיא להוציאו בפה. ומי שאינו בן העדה התימנית וישמע תימני להגות צ' - יהיה בטוח שס' לפניו ולא ישמע כלל את ההבדל]. ואם כן, תינח שיבואו חילופים בין קמץ לפתח, אבל חילופים בין קמץ לחולם - מאן דכר שמיה? וכנ"ל קשה על מה שכתב (עמ' רמח) שבתעתיקים לטיניים מופיע הקמץ פעם כ A ופעם כ O וזה ראייה לקמץ הממוצע, והלא הקמץ הממוצע דומה הרבה מאד לפתח, ומעט מאד לחולם. [והאמת היא שראיות מתעתיקים הם ראיות קלושות מאד, כי אין לנו שום אפשרות לדעת על נכון מה היה בדיוק מבטא O ו A אצל היונים, ועצם השימוש באותיות האלו הוא בעצמו תעתיק, שכן הם כתבו ביונית ולא בלטינית. ובכלל, ידוע שאצל הגויים בזמני קדם ההקפדה בכתיבה היתה מינימלית, והסופרים כתבו "לפי רגש" ולא הקפידו על שום כללי כתיבה. וכל הראיות מכגון דא הן השערות בעלמא]. וכנ"ל קשה על מה שהביא (סעמ' רמח) ראיות מהבבלי והירושלמי גם לקמץ המתחלף בחולם, וגם לקמץ המתחלף לפתח, וטען שזו ראייה לקמץ הממוצע. והלא הקמץ הממוצע אינו דומה כלל לחולם.

ב. בהערה 16 הביא את דברי רבי יצחק ברדא הכותב שמבטא הקמץ הנכון נשאר בידי ילידי טבריה מימות עולם. ותמהני על כך: וכי סבור הוא שהישוב בטבריה לא נחרב בתקופות הצלבנים ושאר פרעות ושמדות שעברו על ארץ ישראל? והלא הרמב"ן במכתבו על ביקורו בארץ ישראל מספר שלא מצא כי אם יהודים מתי מספר, וכמדומה שאינו מציין את טבריה בכלל. וגם אם נקבל שנשארו אחד מעיר ושניים ממשפחה - מיעוט כזה ודאי אינו מסוגל לשמר מבטא שצריכים בשבילו השקעה רבה כידוע. ופשיטא שהישוב בטבריה הופסק, כך שאין שום קשר בין מדקדקי טבריה הקדמונים ובין תושביה כיום, אפילו אם הם גרים שם מאתיים שנה או יותר.

ג. המחבר תופס שנקדני טבריה קראו את הקמץ הממוצע, והביא ראייה (נסתרה 16) מדברי ראב"ע בספר "צחות", הכותב שהקמץ הגדול הוא ממוצע בין הפתח לחולם כפי שמוכיחה צורתו [הקמץ המקורי מורכב מפס ותחתיו נקודה - לא כפי שמציירים את הקמץ היום], ומוסיף שבני מקומו אינם יודעים לקרוא את הקמץ הגדול, ורק אנשי טבריה וחכמי מצרים ואפריקה יודעים לקרוא את הקמץ הגדול. הכותב עצמו נאבק עם הדוחק העולה מאליו: אם צורת הקמץ הגדול רומזת על הממוצעות שלו - מה נעשה עם הקמץ החטוף המכונה היום "קמץ קטן" שגם הוא מורכב מקו ונקודה, והרי מבטאו דומה לחולם לגמרי, ואין לו שום נגיעה עם הפתח?

אולם האמת היא שדברי ראב"ע מטעים את הקורא בן ימינו. כשראב"ע נוקט 'קמץ גדול' הוא אינו מתכוון לקמץ הרחב, ולאפוקי קמץ חטוף. אלא לאפוקי הצירי שמכונה בפיו דרך קבע 'קמץ קטן' (גם רש"י קורא לו כך, ועוד ראשונים). ראב"ע בעצם אינו מבדיל כלל בין קמץ רחב לקמץ חטוף, זולת העובדה שאחרי הרחב לא יבוא דגש בדרך כלל, ואילו אחרי החטוף תמיד בא דגש - אולם הוא אינו רואה שום הבדל של איכות ביניהם, והם אצלו בדיוק כמו חירק מלא וחסר, או שורק וקיבוץ.

זה מכשול נודע בדברי הראשונים. התפיסה של חלוקת התנועות לעשר, חמש גדולות וחמש קטנות - הוא חידוש מבית מדרשם של הרד"ק ואביו לפניו. והראשונים שקדמו להם לא ידעו מכך כלל וכלל, ולכן הם מונים תמיד רק את תנועות: קמץ פתח צירי סגול חירק שורק - ותו לא! והחילוק בהגייה בין קמץ רחב לחטוף לא היה קיים אלא בפי דוברי המבטא 'הספרדי' שהקמץ הרחב היה שוה אצלם לפתח, אבל מי שהקמץ לא היה שוה אצלו לפתח - לא היה לו הבדל של איכות בין קמץ רחב לחטוף.

הדבר הזה מוכרח להדיא גם לגבי נקדני טבריה גופם. הלא תימה רבתי היא: אם הקמץ החטוף הוא בעצם תולדת החולם - מדוע ניקדו הם אותו בניקוד של תנועה אחרת שאין שום הבדל גרפי בינה לבינו, ואין דרך להבחין בהם אלא לפי מסורת שבעל פה. (ויעידו על כך סידורי הספרדים שבדורנו, שהמדוייקים שבהם יצרו הבדל גרפי בין הקמץ הרחב לחטוף כדי שלא יתבלבל הקורא ביניהם). וכי לא עמד להם כשרונם להמציא ציור נוסף כדי לציין בו את הקמץ החטוף? ומה גם שראב"ע טוען שצורת הקמץ היא ממוצע בין החולם לפתח, ואז גם הרעיון לא מתאים לקמץ חטוף.

ישנם הוכחות נוספות מכללי הניקוד הטברני לכך שנקדני טבריה לא הבדילו כלל באיכות בין קמץ רחב לחטוף, ולא אאריך כאן. רק אחת אציין: מדברי ר' אהרן בן אשר בספר 'דקדוקי הטעמים' המדבר על התופעה בא יבוא קמץ חטוף במקום חולם, והוא כותב כך: שער צירוף הרום ויצאתו מנטעו אל קמצה (=קמץ) יהיה זה: כאשר תקבץ השם המיוחד, תאמר חדש בהיגיון או - והיא נקודת הרום. וכאשר יקובץ - תאמר חדשים: עפר - עפרים, יום - ימים, שבלת - שבלים.

בן אשר מערב כאן חטף קמץ (במילים עפרים חדשים ושבלים) עם קמץ רחב (ימים) וכולל אותם בחדא מחתא, דבר המראה בעליל שהוא ראה את הקמץ הרחב וחטף הקמץ כאיכות אחת, בדיוק כשם שאנו רואים את הפתח וחטף הפתח כאיכות אחת. וההבדל ביניהם הוא רק בחטיפת התנועה. ובאמת עצם העובדה שיום מתחלף לימים, וראש לראשים וקדש לקדשים ושמאל לשמאלית (ויקרא יז טז) היא ראיה לכך שהקמץ הרחב והחטוף הם איכות אחת, כי מדוע בא כאן קמץ רחב במקום חולם? בעוד שכן זוגו של החולם הוא הקמץ החטוף או חטף קמץ?

על כן, אחת מן השתים: אם רוצה הכותב לטעון שנקדני טבריה הגו את הקמץ הרחב כקמץ ממוצע, עליו לקבל שגם הקמץ החטוף היה אצלם כן, ואם טוען הוא שהקמץ החסר היה אצלם כהגיית חולם ספרדי - אזי גם הקמץ הרחב היה אצלם כן, כי הם לא חילקו בכלל בין שתי התנועות אלא ראו אותן כתנועה אחת שלעיתים דגש לאחריה ולעיתים רפה לאחריה (ועליו לעשות כמעשיהם כמו שכתב (נעמ' רמח) שהם היו צחי המבטא ועלינו ללמוד מהם). ומה שהביא מדברי בן אשר בספרו 'דקדוקי הטעמים' (דף לד) ש'קמצה' היא במצב הגדול למחצה מתחת החולם ומעל הפתח - אינו אומר כלל שכוונתו לקמץ הממוצע. אלא מתאים גם אם נתפוס את המבטא האשכנזי הרגיל, שהקמץ שלו הוא כחולם ספרדי, והחולם שלו הוא תנועה מורכבת (דיפתונג) מקמץ וחירק (אאי) לפי המבטא הרווח, או קמץ ושורק (אאו) לפי המבטא הדרום גרמני, שהוא המדוייק ביותר מבין החולמים האשכנזיים. הרי שיש כאן בדיוק אותו דירוג: החולם הוא תנועה כבדה (והשם 'מלאפום' הולם בדיוק את החולם הייקי), והקמץ שהוא רק חצי חולם - נמצא למטה הימנו, ויותר למטה נמצא הפתח שהוא התנועה הקלה ביותר, שאין עמה אלא פתיחת הפה לרווחה והוצאת קול מן הגרון, כמו בכי התינוק וצעקה בעלמא, ואין שאר מוצאות הפה משתתפים בהוצאת תנועה זו.

ד. הרב הכותב מזכה שטרא לבי תרי. הוא מביא ראיות רבות שבדורות קודמים לא הבדילו בארצות אירופה בין קמץ לפתח, ואכן ישנם ראיות רבות מאוד, והארכתי בהם בסדרת מאמרים 'פיתוחו של קמץ' שפירסמתי ב'המודיע'. אולם בעוד שבצרפת הוא לומד מאותן ראיות שהיו מדברים שם במבטא הספרדים שלא הבדילו בין קמץ ופתח כלל - הרי שבגרמניה למשל הוא לומד מחמת ראיות דומות שהיו הוגים שם את הקמץ הממוצע. לדוגמא: הראיה שהביא באות א' שהמהר"ם מרוטנבורג היה מקפיד שלא לאמר 'זכרנו לחיים' בפתח, כדי שלא ישמע כ'לא חיים' והרי זה מראה שמהר"ם לא הבדיל כלל בין קמץ לפתח, אולם הוא טוען שגם לפי הקמץ הממוצע אפשר להבין זאת (ואכן, כי הקמץ הממוצע נשמע כמעט כמו פתח, וכדלעיל). ואילו לעיל גבי צרפת הוכיח שפייטני צרפת היו חורזים קמץ עם פתח - והלא גם כאן אפשר לטעון שעשו כן מחמת הקמץ הממוצע שדומה לפתח. וזולת זאת: סליחות רבות החורזות קמץ עם פתח

נתחברו על ידי פייטני אשכנז כגון רבי שמעון הגדול ממגנצא שחיבר את 'ברוך ה' יום יום' הנאמר בסעודת שבת בבוקר, ושם הוא חורז שם אדנות המסתיים בקמץ, עם מילים המסתיימות בפתח. ועוד הרבה פייטנים אשכנזים כן.

ובאות ב' (עמ' ללח) הוא מביא ראיה מרבי יהודה החסיד שהצריך לכתוב ו' רק במילים בעלות קמץ חטוף, ^{אוצר החכמה} כמו 'לעובדך' 'קודשך', ולא במילים בעלות קמץ רחב. והרי ראיה זו היא ראיה טובה יותר למבטא הספרדי שאינו מבדיל כלל בין קמץ לפתח, ואינו דואג שתהיה אות ניקוד לקמץ. והאמת שהיא ראיה נכבדת מאד ולא רק מדברי ר"י החסיד, אלא מכל ספרי חז"ל, משנה תוספתא וגמרא ועוד ועוד שכולם כותבים ו' רק אצל קמץ חטוף ולא אצל קמץ רחב, ומוכח שהבדילו ביניהם וזה רק לפי מבטא הספרדים ונוגד את הניקוד הטברני (ומכאן מוכח שהניקוד הטברני לא היה נפוץ אף פעם אלא כנראה רק בטבריה גופה ואצל מדקדקים ספורים). ואמנם זה יכול להסתדר גם לפי הקמץ הממוצע שנשמע כמעט כמו פתח, אבל מדוע זו ראיה לקמץ הממוצע? וכך הם רובא דרובא של ראיות שאסף הכותב בקטע הדן על המבטא בגרמניה.

ה. לסיכום: הקמץ הממוצע הוא סברא יפה המסבירה איך יש מקום להכניס תנועה נוספת בין הפתח לחולם (אם ננקוט שהחולם הספרדי הוא הנכון). אך רוב הראיות אינם אלא ראיות שמסדרות עם המבטא הספרדי שלא הבדיל בין קמץ לפתח כלל, ואין מהם הוכחה שעם ישראל דיבר כך, וודאי הוא שעד לפני חמש מאות שנה לא היה הקמץ האשכנזי קיים כמעט (או בכלל) בעולם, אך אין מוכרח שהיו הוגים הקמץ הממוצע, וגם אם הגו כך - אין זה ראיה למקורות המבטא הזה אלא יתכן שנבע מהשפעות השפה המדוברת שהכילה תנועה כזו בתוכה. חכמי טבריה לא הבדילו בין קמץ רחב לחטוף, ולאיך הבדילו בין קמץ לפתח, ועל כן אחד מן השתים: או שהגו כל הקמצים כמו הקמץ החטוף, וזה מבטא האשכנזים והתימנים. או שהגו את כל הקמצים כמו הקמץ הממוצע, וקצת סייעתא לסברא ראשונה, כי יש שלוש תנועות שאין ביניהם שום הבדל בכל העדות והזרמים, והן: הפתח, החירק והקמץ החטוף. שבכל מקהלות ישראל הוגים אותם בצורה אחידה, אבל בשאר התנועות יש חילוק. ועל כן רגלים לדבר שאותן התנועות שכולן אחידים בהם נשתמרו כתיקנן, שאם לא כן קשה להניח שכולם טעו באותה צורה. וממילא, כיון שברור הוא שחכמי טבריה השוו את קמציהם ולא חילקו חלוקה של איכות בין קמץ רחב לחטוף - מסתבר יותר להניח שגם הקמץ הרחב שלהם היה כמו שהוגים האשכנזים היום [וכוונתי לקמץ הליטאי כמובן שהוא כמו O לועזי].

ו. ועוד ענין אחד חשוב: המחבר הביא בהערה 16 ראיה מדברי ראב"ע הכותב שאין איש היודע להגות הקמץ הגדול כהלכתו. והוכיח מזאת שכוונתנו לקמץ הממוצע, שאם לא כן - מה הוצרך להביא ממרחק לחמו, מחכמי מצרים ואפריקא, והלא יכול היה לכתוב שתנועת הקמץ האמיתית הוא כמו החולם. וכן הוכיח מעוד כמה מחברים שכתבו שתנועת הקמץ הגדול קשה היא, ומשמע שלא היתה להם תנועה דוגמתה להשוות אליה.

אבל אין זה ראיה מוכרחת, שכן בערבית ספרותית שכמותה דיברו היהודים בזמנו של ראב"ע אין באמת את תנועת O שהיא החולם הספרדי, ורק בערבית המדוברת של היום נוספה תנועה זו. בערבית הספרותית יש רק שלוש תנועות: פתח, חיריק, ושורק. וכל החולמים שיש בעברית - אצלם הוא שורק על פי רוב, או שהם מבטאים את האות ו' במלואה [היינו מבטא הו' האמיתי שהוא כמו האות W], ולדוגמא: במקום יום אומרים בערבית הספרותית יוומא - בדיוק כמו החולם של יהדות גרמניא!

והנה ידוע שתנועה שלא הורגל בה האדם - יקשה עליו מאד להוציאה לאחר שגדל, אף שאצל זה שהורגל אליה היא פשוטה וקלה ואינו מבין מה הקושי להוציא אותה. וכולנו מכירים איך הערבים אינם מסוגלים לומר פ' דגושה, ואומרים במקומה ב' - אף שאצלנו אין שום קושי להגות אותה [וכנ"ל קשה להם להוציא ב' רפה]. ולאיך גיסא, כמה אותיות שיש בערבי שאין אנו מסוגלים להוציאם ולערבי מבטן ומלידה אין שום קושי בזה. וכמו כן תנועת U בצרפתית שהיא ממוצע בין חירק לשורק [ורגליים לדבר שזה היה השורק של מזרח אירופה, ואח"כ נשתנה להיות כחירק גמור]. ומי שלא הסכין בה מנעוריו - כמעט שאין במציאות

שיוכל להגותה כיאות. ולכן, אם בתקופתו של ראב"ע לא היתה תנועת O רגילה בפי היהודים בארצות המזרח, הרי שהיה לו קשה להסבירה למי שאינו מכיר אותה.

בברכה
הרב יעקב לויפר
ירושלים

החזו"ש וכט"ס למע"כ רבנן ותלמידיהון שליט"א.
תלי"ת משלוה"מ, הגיעני מכתב וקובץ נזר התורה, ורב תודה. יתן ה' ויוסף.

א. מצות עונג ושמחה בשבת

בענין הפלפול (של הגרי"ח סופר שליט"א, גליון יג עמ' קלז) אם נוהג מצות שמחה בש"ק מלבד עונג, בנימוק"י הספינה על הגמרא מתריעין אפי' בשבת כ': ואפי' בשבת שחייב לשמוח, וכן כל זמירות ש"ק עונג וגם שמחה בהם למשחה, ובשמן ששון לבעל מלא הרועים כ' למשחה מלשון מדידה, כמ"ש התרגום על הכתוב 'לא תעשו עול במשקל ובמדה' ותרגם 'במדה' - 'במשחתא', שניתן מצות עונג ושמחה בש"ק בגשמי למדוד ק"ו לשכינה עונג הרוחני.
ובסידורו של שבת מביא שגם מצות עונג שבת כ' בלשון אם תשיב משבת רגליך וגו' וקראת לשבת עונג, ומבאר שע"י ההכנה לש"ק בטהרה וקדושה בא מלמעלה העונג והשמחה ע"י ההתעוררות בשורש העליון מרגיש הנשמה כאן, ע"ש בדבריו הקדושים מתיקין כדובשין.

ב. טעם אמירת סלח לנו כמוצאי יו"כ

ענין סלח לנו בערבית מוצאי יו"כ"פ (שהזכיר הגרשי"מ בלום, 'שואל כענין' בגליון יג עמ' רפט) ע"פ מאמר החוזה כי עמך הסליחה למען תורא, דע"י שנטהרים מעוונות מרגישים יראת השי"ת ואז נתעורר הדעת לתשובה מאהבה, וע"ד תשובת רב סעדיה גאון.

ג. תפילה מכפרת ומזככת בזה"ז במקום תמידים

מה שעורר הגרי"ח סופר (נגליון יג עמ' קלז) בענין תמידים מכפרים הרי עולה מכפרת על עשה ועל ניתק לעשה ועל המחשבה, והעולה על רוחכם היה לא תהיה פי' הרה"ק מבעלז זי"ע שעוקר את החטא לא רק מכאן ולהבא כי אם גם למפרע, אך הפנ"י בסוף כתובות כתב במעלת ארץ ישראל שמכפרת נשוא עוון אבל לא שחוטאים ע"מ שיכפר (שכעין אחטא ואשוב) והרי מפני חטאינו גלינו מארצינו כעין אחטא ויוהכ"פ מכפר, וכן י"ל הפירוש לא לן אדם בירושלים ירא ושלם, וביערות דבש כ' שעתה התפלה במקום תמידין מזככים ומכפרים ע"ש.

ד. הזכרת שם תנא בשעת הלימוד - תורה היא

בענין אומר בשם אומרו (שהביא הרב שמואל פיש בגליון טו עמ' רעח) וכשאומרים אמר אביי מובא באבקה רוכלים בשם קדוש ישראל מריזין זי"ע שכשלמד אמר רבי יוחנן אמר תורה ורבי תורה ויוחנן תורה. וגם שמות כל התנאים והאמוראים צירופי שמות, אביי ר"ת יברך את בית ישראל.

ונזכה לתמידין כסדרן ומוספין כהלכתן עול"ת ר"ת וכל עין לך תצפה, האיר המזרח עד שבחברון, יראו עינינו וישמח ליבנו בב"א.

ידידכם הדוש"ט באה"ר,
הרב שמואל אהרן לידר
בני ברק

